

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ DÖNEMİNDE YAPILAN KABUS-NÂME ÇEVİRİLERİ ÜZERİNE*

ON TRANSLATIONS OF QABUSNAME DURING THE OLD ANATOLIAN TURKISH PERIOD

Enfel DOĞAN**

ÖZET

Kabus-nâme, Keykavus bin İskender'in M. 1082 yılında oğlu Gîlân Şah için kaleme aldığı nasihatname-siyasetname türünde Farsça bir kitaptır. Kırk dört bölümden oluşan bu eserde hayatın her alanında kullanılabilecek yararlı ve gerekli bilgiler verilmektedir. Bu bilgilerin bir kısmı şu alanlardadır: Satranç oynamak, latife yapmak, yıkanmak, av avlamak, top oynamak, cariye ve köle almak, at cinsleri, tıp, astroloji ve hendese gibi ilimlere vâkıf olmak, padişahlık ve vezirlik gibi idari makamlara hazır olmak vs.

Fars edebiyatının temel eserlerinden biri olan *Kabus-nâme* Eski Anadolu Türkçesi döneminde (13-15. yüzyıl) farklı mütercimler tarafından altı kez Türkçeye tercüme edilmiştir.

Bu makalede yukarıda adları geçen çeviriler ana hatlarıyla tanıtılacak, çeviri nüshaları hakkında örneklerle birliktebilgi verilecek ve eserlerin çeviri yöntemleri hakkında bazı karşılaştırmalarda bulunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: *Kabus-nâme*, *İskender oğlu Keykâvus*, *Eski Anadolu Türkçesi*, *Türk edebiyatı*, *Fars edebiyatı*

ABSTRACT

Qabusname, is a kind of travelogue book written in Persian Language by Alexander's son Keykavus in 1082 on behalf of his son Gilan Shah. This work that comprises from fourty chapters occupies

* Bu makale, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) birimince UDP-15142 numarayla desteklenmiş olan ve 29.05.2011 tarihinde ABD'de Harvard University'de International Journal of Arts and Sciences (IJAS) tarafından düzenlenen "Conference for Academic Disciplines"de sunulan "On Translations of Qabusname During The Old Anatolian Turkish Period" başlıklı bildirisinin Türkçeye çevirisidir.

** Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: enfel@istanbul.edu.tr

lots of fundamental and beneficial instructions that can be applied in any field in daily life. Some of those informations are about playing chess, larking, bathing, hunting, playing ball, having a concubine and slave, understanding horse breeds, medicine, astrology, sciences such as geometry, and being prepared for the administrative authority like becoming vizier or king.

Qabusname which is one of the basic pieces of Persian Literature is translated six times to Turkish Language in Old Anatolian Turkish Epoch that embraces from 13 century till 15 century by different translators.

In this article all those translations that we mentioned is going to be introduced in outlines, enlightened about translation copies, given examples from those copies, attempted to comparisons about translation techniques in those works.

Key words: *Qabusname, Alexander's son Keykavus, Old Anatolian Turkish Language, Turkish Literature, Persian Literature.*

GİRİŞ

Eski Anadolu Türkçesi 13-15. yüzyıllarda Anadolu ve Rumeli’de konuşulan ve yazılan Oğuz Türkçesini adlandırmak için kullanılan bir terimdir. Türkçenin bu dönemi için “Eski Osmanlıca” ve “Eski Türkiye Türkçesi” terimleri de kullanılmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi, Türk dili tarihinde kendisine özgü yeri olan bir dönemdir. Oğuz Türkçesi bu dönemde bir yandan yazı dili olma yoluna girmiş, öte yandan da Arapça ve Farsçaya karşı bir varlık mücadelesi sergilemiştir.

Oğuzların Anadolu’ya gelişinden hemen sonra yani 12. yüzyılda, Oğuz Türkçesiyle eser yazılıp yazılmadığı konusunda bir bilgiye bugün sahip değiliz. 13. yüzyılda Yunus Emre, Hoca Dehhani ve Hacı Bektaş-ı Velî gibi müelliflerin kaleme aldığı eserler ise elimizdedir. Ayrıca bu dönemde Mevlânâ ve oğlu Sultan Veled tarafından yazılmış Türkçe beyitleri de zikredebiliriz.

Anadolu Selçuklu Devleti’nin yıkılıp çeşitli beyliklerin ülkenin farklı kesimlerinde hükümler oldukları 14. yüzyılda Anadolu’da birçok eser telif edilmiştir. Ayrıca birçok dinî ve edebî eser, Arapçadan ve özellikle de Farsçadan Türkçeye çevrilmiştir. Bu yüzyılda ilk akla gelen edebî şahsiyetler Hoca Mesud, Âşık Paşa, Gülşehrî, Şeyyad Hamza, Şeyhoğlu Mustafa, Ahmedî ve Ahmed-i Dâî’dir.

14. yüzyılda Türkiye coğrafyasında edebî ve kültürel bir gelişime temel oluşturan ve Oğuz Türkçesinin bir edebî dil hâline gelmesine çok tesir eden bu tercümelere biri de *Kabus-nâme*'dir.

Kabus-nâme Fars dili ve edebiyatının temel eserlerinden biri olup Emîr Unsuru'l-Ma'âlî Keykâvus bin İskender bin Kâbûs bin Veşmgîr tarafından hicrî 475 / miladi 1082 yılında oğlu Gîlân Şah için kaleme alınmıştır. Nasihatname-siyasetname türünde olan bu eserin müellifi Keykâvus bin İskender, İran'ın Taberistan ve Gurgân eyaletlerinde hüküm süren Ziyârifler hanedanına mensuptur.

Enderznâme, *Pendnâme*, *Nasîhatnâme* ve *Kitâbu'n-Nasîhat* adlarıyla da bilinen eser *Kabus-nâme* adıyla yaygınlık kazanmıştır. Orhan Şaik Gökyay eserin ismi konusunda şunları söylemektedir:

“Anlaşıldığına göre kitabın adı *Kabus-nâme* olmayacaktır. Çünkü yazar, kitabını oğlu Giylânşah adına yazmıştır; Kâbus ise onun dedesinin adıdır. Bununla beraber dedenin adını kitaba vermek mutad olduğu gibi müellifin “Kâvus” adından alınarak, Kâvus-nâme'den bozulmuş olması da bir ‘belki’ olarak söylenebilir. İran edebiyatında büyük bir payesi olup Arapça nazım ve nesirde de İran'ın ileri gelenlerinden bulunan Kâbus'un sülâle içinde tanınmış kişi olmasından dolayı eserin onun adıyla anılmasına yol açmış olması da bir ihtimaldir (1974: I-II).”

Eser bir mukaddime ve kırk dört bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler yemek öğünleri, meclis ve işret adabı, satranç oynamak, latife yapmak, konuk olmak ve konuk ağırlamak, yıkanmak, av avlamak, top oynamak, cariyeye ve köle almak, tıp, astroloji, hendese ve benzeri ilimlere vâkıf olmak, padişahlık ve vezirlik makamlarına hazır olmak gibi hayatın her alanından muhtelif bilgileri içermektedir.

“Bu eser amelî felsefenin bir hülâsasıdır. Kırk dört fasıla ayrılmıştır. En mühim kısmı ahlâka, ev ve aile idaresine ve birçok mühim esnaf mesleklerinin tahliline ayrılmıştır. Halbuki siyaset birkaç fasıllık yer tutmaktadır. Mevzuun işlenişinde müellifin kısmen Yunan ahlakına dayandığı muhakkaktır. Oradan mesela ahlâka itidal gibi bazı esaslı mefhumlar da almıştır. Buna mukabil, izah usulü ve misalleri tamamen İran menşelidir (Plessner 1952: 631-632).”

Eser, eski Fars kültürünü oluşturan unsurlar hakkında önemli bilgiler içermesi bakımından da önemlidir:

“Kabus-nâme, tarihî ve edebî değerinin yanında eğitim ve öğretim açısından da yararlanılabilecek önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Klasik İran ve İslâm tarihi konusunda bilgilere de yer ayıran eser, aynı zamanda ilk İslâmî devirlerden eserin yazılış tarihine kadar geçen dönemde yaşamış bilginlerden, şairlerden ve ünlü şahsiyetlerden de bahsetmiştir. İran’ın Moğol öncesi döneme ait ahlâkî yapısı, gelenek ve görenekleri, sosyal ve siyasî durumunu en iyi yansıtan eserlerden Kabus-nâme, Moğol öncesi İslâm medeniyetinin değerlerini daha sonraki dönemlere aktarması yanında aynı zamanda Farsça nesrin en güzel, en akıcı ve nitelik açısından da birinci derecede yer alan ürünleri arasında sayılmaktadır. Eserin bir diğer önemli özelliği de misafirperverlik, yeme içme adabı, çocuk eğitimi vb. İran geleneklerine de yer vermesidir (Yıldırım 2001: 452-453).”

Dönemin anlayışına uygun olarak anlatılan konuları destekleyen, açıklayan ayet, hadis, atasözü gibi unsurlara da eserde yer verilmiştir.

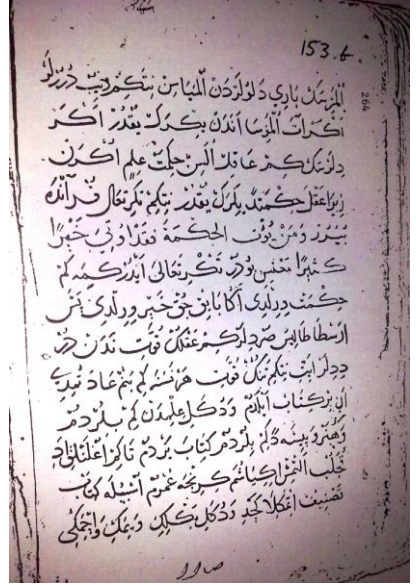
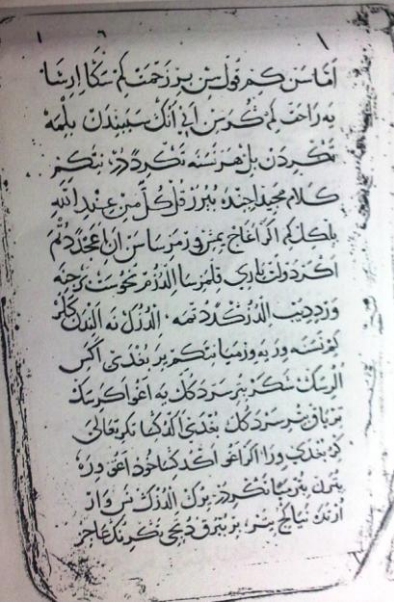
“Düşündüklerini hiçbir kayda bağlamadan olduğu gibi anlatması, yapmacıklara kaçmadan, üslûp özentilerine sapmadan konusunu basit fakat sağlam bir ifade ile kavrayıp götürmesi ona İran edebiyatı nesrinde büyük bir yer ayırmıştır. Hakîm Senâî *Hadikatü'l-Hakika*’sında, Genceli Nizâmî *Husrev ü Şîrîn*’inde, Ferideddin-i Attâr *Esrar-nâme* ve *Mantıku’t-tayr*’ında kimi kitabın adını söyleyerek, kimi de işaret etmeden bu kitaptan hikâyeler ve bahisler almışlardır (Gökay 1974: III).”

Kabus-nâme İran’da ilk olarak Rızâ Kulî Han tarafından neşredilmiş (Tahran 1285 / 1868), daha sonra çeşitli tarihlerde yirmiyeye yakın baskısı yapılmıştır. Mercüme Ahmed tercümesi Abdülkürun Şîrvânî vasıtasıyla 1298’de (1880) Kazan’da yayımlanmıştır. Ayrıca Kayyum Nâsırî tarafından Kazan lehçesine çevrilip iki defa basılmıştır (Kazan 1884, 1898). *Kabus-nâme*’yi H. F. von Diez Almanca’ya (*Buch des Kabus*, Berlin 1811), A. Querry Fransızca’ya (*Le Cabous Nâme*, Paris 1866), Reuben Levy İngilizce’ye (*A Mirror for Princes*, London 1951), Emin Abdülmecid Bedevî Arapçaya (*Kitâbu'n-Nasihat el-ma'rûf bi'smi Kabus-nâme*, Kahire 1378/1958) çevirmiştir (Kurtuluş 2002: 357). Eser, SSCB Bilimler Akademisi muhabir üyesi Y. E. Bertel’s tarafından Rusçaya tercüme edilmiştir (*Kabus-nâme*, 2. bs., Moskova 1958).

Bu eser Eski Anadolu Türkçesi döneminde farklı mütercimler tarafından altı kez Türkçeye tercüme edilmiştir (1. Mütercimi bilinmeyen ilk çeviri, 2. Şeyhoğlu Sadrüddin çevirisi, 3. Akkadioğlu çevirisi, 4. Bedr-i Dilşad’ın manzum çevirisi: *Murad-nâme*, 5. Mercüme Ahmed çevirisi, 6. Mütercimi bilinmeyen ikinci çeviri).

1) Mütercimi bilinmeyen ilk çeviri (Yelkenci-Birnbaum nüshası):

Bu çevirinin tek nüshası sahaf Raif Yelkenci'de iken daha sonra Toronto'da Eleazar Birnbaum'un eline geçmiştir. Birnbaum çevirinin tarihini ortaya koymak için elindeki yazmanın filigranlarını temel almıştır. Birnbaum buna göre yazmanın filigranının boşluklu ve yatay satırlı olmasından dolayı bu eserin 1370-1386 yılları arasında yazılmış olabileceğini söyler ve bu tezini ispatlamaya yarayan birtakım veriler ortaya koyar (Birnbaum 1977: 11). Bilim dünyasına ilk defa Sadettin Buluç (1969) tarafından tanıtılan *Kabus-nâme* çevirisinin tıpkıbasımı E. Birnbaum (1981) tarafından yayımlanmıştır. Eserin başı ve sonu eksiktir. E. Birnbaum'un yayımlandığı bu nüsha üzerinde Aysel Güneş (2001) yüksek lisans tez çalışması yapmıştır.

Mütercimi bilinmeyen ilk çeviri (Yelkenci-Birnbaum nüshası)

2) Şeyhoğlu Sadrüddin çevirisi:¹

Kabus-nâme'nin bir diğer çevirisi Şeyhoğlu Sadrüddin tarafından, 1361-1387 yılları arasında Germiyanoglulları beyi olan Süleyman Şah için yapılmıştır. Bu çevirinin kaleme alınış tarihi belli değildir. *Kabus-nâme*'den sonra yazdığı *Hurşîd-nâme*'yi Süleyman Şah için kaleme alan Şeyhoğlu, Süleyman Şah'ın H. 789/M. 1387/88 tarihinde vefat etmesi üzerine eserini Yıldırım Bayezid Han'a takdim etmiştir. Diğer eseri *Marzubân-nâme*'yi ise *Kabus-nâme*'den önce çevrildiğini bizzat Şeyhoğlu ifade etmektedir. Bundan dolayı *Kabus-nâme*'nin tercüme ediliş tarihini Süleyman Şah'ın vefatından ve *Hurşîd-nâme*'nin kaleme alınmasından birkaç sene önceye götürerek 1380-85 arası olarak düşünebiliriz.

14. yüzyılın ikinci yarısında yapılan tercümenin 1459 yılında istinsah edilen nüshası, bugün Kahire Millî Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Harekeli nesih ile yazılmış bu nüsha, 107 varaktır.

Nüsha, *Tarama Sözlüğü*'ne girmemiş birçok kelimeyi içermektedir. Eserin Eski Anadolu Türkçesinin tarihsel sözlüğüne kattığı sözcüklere örnek olarak şunları verebiliriz: **av-**: “elle sürerek ovmak”, **bilürsin-**: “bilmediği hâlde bildiğini iddia etmek”, **burguç-**: “girdap”, **egir-**: “siyah renkli (at)”, **eleşdür-**: “tutmak, kavramak (?)”, **inamsuz-**: “güvenilir olmayan, hain”, **ķav-**: “kovalamak, kaçan birini yakalamaya çalışmak”, **merdek-**: “ayı yavrusu, domuz yavrusu”, **ķarı-**: “daralmak, sıkılmak”, **yapril-**: “atlarda kulaklar enseye düşmüş olmak, sarkmak, sarkık olmak”.

Nüşhayı fonetik bakımdan değerli kılan öğelerden biri, hatta en önemlisi, 143 kelimedede gördüğümüz “bir harfin üzerinde çift hareke kullanma” yoluna gidilmesidir. Bunu müstensihin, metni istinsah ederken Eski Anadolu Türkçesi döneminin temel özelliklerinden biri olan dudak uyumsuzluğu örneklerini metinde bırakmakla beraber, ikinci bir hareke kullanarak dudak benzeşmesinin varlığını okuyucuya hissettirme çabası olarak algılayabiliriz.

Bu uygulamaya şu örnekleri verebiliriz: “alnuñı ~ alnıñı (56/9), aru ~ arı (8/9), çalucı ~ çalıcı (153/10), degşürler ~ degşirler (117/4), doķınmaya ~ doķunmaya (156/13), unıtma ~ unutma (154/10), uyır ~ uyur (54/14), uyiya ~

¹ Bu çeviri, tarafımızdan bilim dünyasına tanıtılmış (Enfel Doğan, “Şeyhoğlu Sadrüddin’in *Kabus-nâme* Tercümesi ve Eserdeki Fonetik Unsurlar Üzerine Bazı Tespitler”, *Uluslararası Eski Anadolu Türkçesi Araştırmaları Çalıştayı*, 1-2 Aralık 2010, İstanbul Üniversitesi / Türk Dil Kurumu, İstanbul), bunu takiben bilimsel yayını da yapılmıştır (Enfel Doğan, *Şeyhoğlu Sadrüddin’in Kabus-nâme Tercümesi, Metin-Sözlük-Dizin-Notlar-Tıpkıbasım*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2011).

uyuya (73/11), uykuya ~ uykuya (72/2), üçinci ~ üçüncü (6/13), yavuzluk ~ yavuzluk (90/8), yazucu ~ yazıcı (166/5), yohsıllık ~ yohsulluk (83/1)”

Şeyhoğlu çevirisi (Kahire nüshası)

3) Akkadioğlu çevirisi:²

Üçüncü çeviri Akkadioğlu tarafından, Yıldırım Bayezid'in oğlu Emîr Süleyman'ın (Süleyman Çelebi, 1377-1411) veziri Hamza Bey için yapılmıştır. Bu çevirinin ikisi Türkiye'de diğeri İngiltere'de olmak üzere üç nüshası mevcuttur: a) Atatürk Kitaplığı, İstanbul Kitaplığı Bölümü, 170 KEY. b) British Library, Or. 7320. c) Millî Kütüphane, Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 06 Hk 303.

² Bu çeviri ve nüshaları, tarafımızdan bilim dünyasına tanıtılmıştır. (E. Doğan: “Emir Süleyman Dönemi Şairlerinden Akkadioğlu'nun Kabus-nâme Tercümesi ve Nüshaları Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi / Journal of Modern Turkish Studies*, C. 8, Sy. 1, Ankara, Mart 2011, s. 7-24). Ayrıca eser, tarafımızca bilimsel neşre hazırlanmaktadır.

Akkadioğlu'nun kimliği ve edebî şahsiyeti hakkında bilgi toplamak amacıyla şüara tezkireleri, biyografik eserler ve bazı nazire mecmuaları üzerinde yaptığımız taramalar sonucunda herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Bu eserlerde Akkadioğlu'nun herhangi bir şiirine de rastlayamadık. Akkadioğlu *Kabus-nâme* tercümesini Emîr Süleyman'ın vezirlerinden Hamza Bey adına ve onun emriyle yaptığı için, bu eserin, fetret devrinde, 1402-1411 tarihleri arasında Edirne'de yazıldığını varsayıyoruz.

Akkadioğlu çevirisi (Londra nüshası)

Akkadioğlu çevirisi (İstanbul nüshası)

4) Bedr-i Dilşâd çevirisi:

Kabus-nâme'yi 830 (1427) yılında Bedr-i Dilşâd manzum olarak tercüme etmiştir. Eser Sultan II. Murad'a (1421-1451) sunulduğu için *Murad-nâme* adıyla da anılır. Bedr-i Dilşâd *Murad-nâme*'yi nazmederken *Kabus-nâme*'yi esas kabul etmekle birlikte, tamamen ona bağlı kalmamış, gerekli gördüğü yerlerde açıklamalarda bulunmuş, bölümler arasına alt başlıklarla ilaveler yapmış, bazen de kısaltma, çıkarma, birleştirme gibi tasarruflarda bulunmuş, böylece eser âdetâ yeni bir telif olmuştur. *Murad-nâme*'deki 27, 28, 32, 44, 45, 47, 48, 50, ve 51. baplar *Kabus-nâme*'de yoktur. Aynı şekilde *Kabus-nâme*'deki 43. bap da *Murad-nâme*'de bulunmamaktadır. Zaten Bedr-i Dilşâd'ın, eserin *Kabus-nâme*'nin tercümesi olduğunu belirten bir ifadesi de yoktur (Ceyhan 1997: 44-50). Müellifin *Murad-nâme*'yi yazarken *Kabus-nâme*'den ne kadar

etkilendiği, bu eserin bir intihal (aşırma) mi yoksa genişletilmiş bir çeviri mi olduğu meselesi ayrı bir çalışmanın konusudur.

Bedr-i Dilşad çevirisi (Ankara nüshası)

5) Mercümeek Ahmed çevirisi:

Eserin Eski Anadolu Türkçesi döneminde yapılmış en tanınmış çevirisi Sultan II. Murad (1421-1451) adına Mercümeek Ahmed b. İlyas tarafından, hicri 835 / miladi 1431-32 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Mütercim, çevirinin mukaddime kısmında, eseri bizzat Sultan II. Murad'ın isteğiyle tercüme ettiğini ayrıntılı bir şekilde anlatır:

“Gördüm ki Sultan Murad Han elinde bir kitap tutar. Bu zaif hastadil ol âli-cenabdan ne kitaptır deyu istida ettim. Ol lafz-ı şekerbarından Kabusname'dir deyu cevap verdi ve ayıttı ki hoş kitaptır ve içinde çok faideler ve nasihatlar vardır; ama Fârsî dilince. Bir kişi Türkîye tercüme etmiş, velî ruşen değil, açık söylememiş. Eyle olsa hikâyetinden halâvet bulmazız dedi. Velâkin bir kimse

olsa ki bu kitabı açık tercüme etse, tâ ki mefhumundan gönüller haz alsa. Pes bu zaif ikdam ettim, buyurursanız ben kemine tercüme edeyin deyince ol pâk-nazarlu padişah senin ne haddindir demedi... Şöyle ki bir lafzı aralayıp geçmedim, belki aklım erdiğince bazı müşkilce elfazın dahı bast ile şerh ettim, tâ ki mütalaa kılıp okuyanlar mânasından haz alalar ve bu zaifi hayır dua ile analar (Gökay 1974: 3-4).”

Mercüme Ahmed bu çeviriyi genişletmiş, eksik ya da kapalı gördüğü yerlerde açıklamalarda bulunmuştur. Mütercim çeviriyi yaparken eserin aslındaki cümle yapısına çok bağlı kalmıştır, yani Farsça cümle yapılarını da kullanmıştır (Gökay 1974: XII). Bu çevirinin Türkiye ve dünya kütüphanelerinde birçok yazma nüshası vardır.³

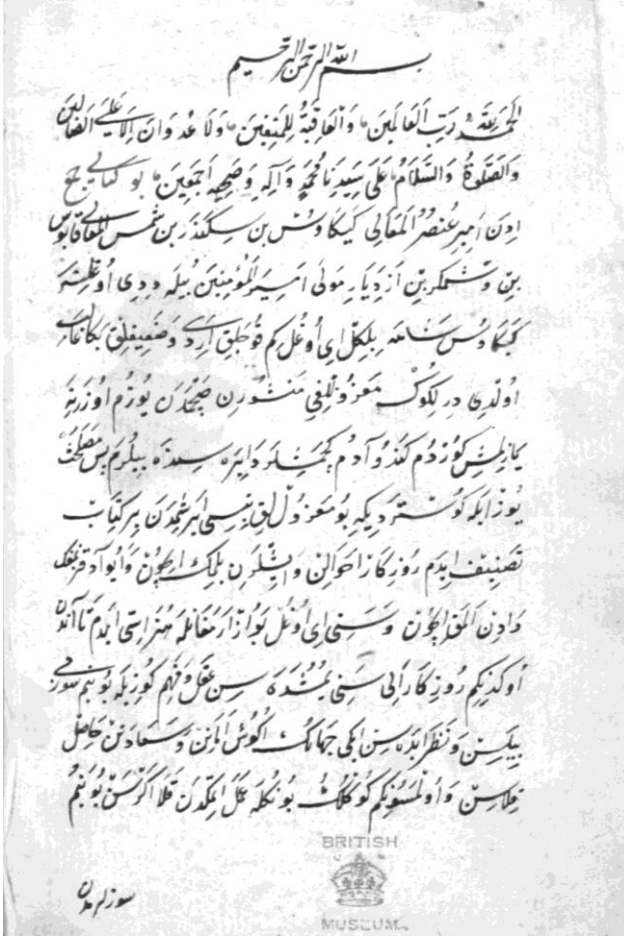

Mercüme Ahmed çevirisi (Ankara nüshası)

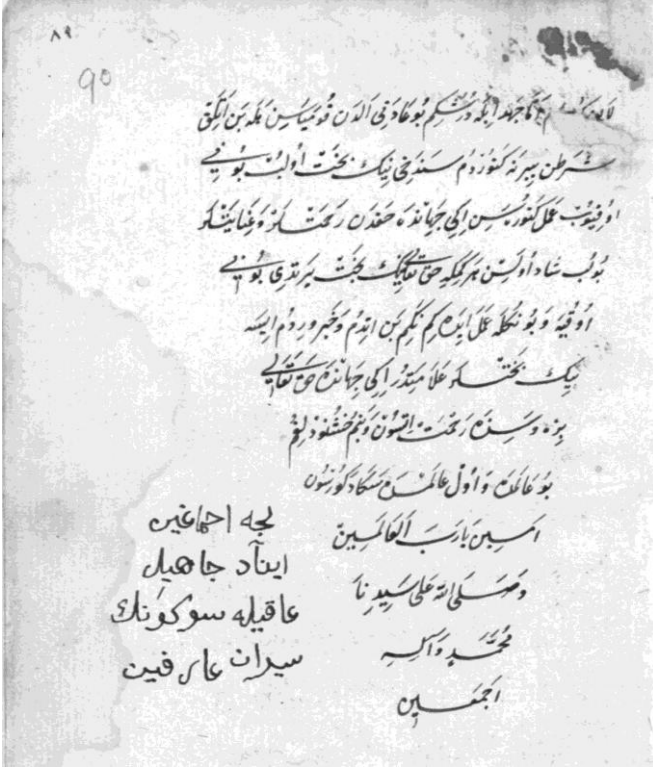
³ Mesela bk. Ankara Millî Ktp., nr H. 941; TSMK, Hazine, nr. 1153; Nuruosmaniye Ktp., nr. 4096; British Library, Or, nr. 1181, 3219, 4130; Bibliothèque Nationale, Suppl. Turc, nr. 530.

6) Mütercimi bilinmeyen ikinci çeviri (Londra nüshası):⁴

Kabus-nâme'nin Eski Anadolu Türkçesi döneminde Türkçeye yapılmış bir çevirisinin daha mütercimi bilinmemektedir. Bu çeviri İngiltere'de British Library'dedir (Or. 11281, 89 varak, 15 satır, harekeli). Çevirinin yapıma sebebi, çeviri tarihi ve mütercimi hakkında eserde bir bilgi bulunmamaktadır. *Kabus-nâme*'nin Farsça aslı kırk dört bap iken bu çeviride kırk bir bap bulunmaktadır. Mütercim bazı bölümleri birleştirerek bölüm sayısını azaltmıştır.

⁴ Bu çeviri üzerinde, İstanbul Üniversitesi yüksek lisans öğrencilerinden Oğuz Samuk ve Fatih Deniz Akyüz tez çalışması yapmaktadırlar.

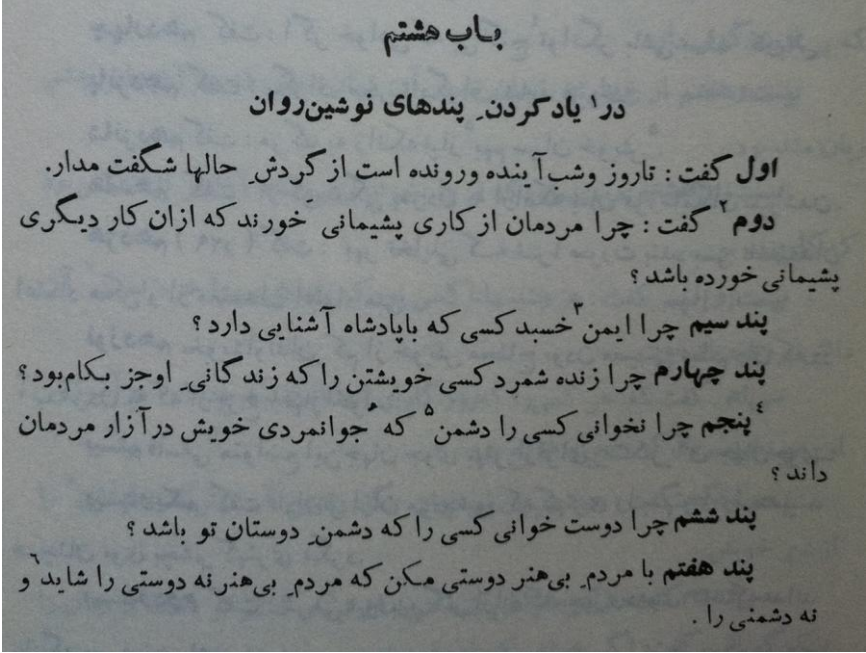

Mütercimi bilinmeyen ikinci çeviri (Londra nüshası)

Mercüme Ahmed'in çevirisini, Nazmîzâde Murtaza 1117'de (1705) Bağdat Valisi Hasan Paşa'nın emriyle o günün diline göre yeniden kaleme almıştır. Bu yeni bir tercüme olmayıp Mercüme Ahmed'in çevirisinin dilinin bir nevi güncellenmesidir.

Kabus-nâme'nin başı ve sonu eksik bir de Çağatay Türkçesi ile tercümesi bulunmaktadır (British Library, Or. 9661).

Çeviri metinleri arasında karşılaştırma:

(Farsça) Kabus-nâme (Gulamhuseyn Yusufi neşri)

Mütercimi bilinmeyen ilk çeviri:

“.....⁵ dürlü hâllar degşürlidüğini hiç ‘acablama.

İkinci: Biregü şol arada neyiçün peşimānlık yiye kim ol bir kez dağı peşimānlık yimişdür. Ya’nī bir kez peşimān olduğü işini bir dağı neye işler kim girü peşimān ola?

Üçüncü: Bir kişi neyiçün imīn yata? Ola kim ol kişinüñ pādīşāhlarıla bilişligi olmiş ola.

Dördüncü: Bir kişi kendüzin diri bile kim anuñ dirliği kendü elinde olmaya. Ya’nī ölüm, dirlik Tañrı elindedür. Ne vaqt gelse kul ne bilür? Pes kendüyi diri bilmese gerek.

Bişinci: Senüñ dostın olur ol kişi kim senüñ düşmānuñ ola, vara dost ola.

Altıncı: Neyiçün düşmen dutmaya kişi şol kişiyi kim halkı incidici ola.

⁵ Baş taraf yazmada eksiktir.

Yidinci: Bî-hüner kişiyile ne dost ol. Zîrâ bî-hüner kişi ne dostluk bilür ve ne düşmânlığa yarar (Güneş 2001: 16-17).”

Şeyhoğlu Sadrüddin çevirisi:

“Sekizinci bāb, Nüşirvān öğütlerin bildürür ve altmış kelimedür:

Evvel kelimesi budur ki: Neçe ki erte gece gelici gidicidür. Hāllar ayruksıduğın ‘acebleme.

İkinci: Bir kişi ki bir kez bir işden peşimān olmuş ola, ol işi gèrü neyçün işleye?

Üçüncü: Bir kişi ki pādīşāhla bilişmiş [ola], emin nète yatur?

Dördüncü: Bir kişi ki dirligi gönli dilegince olmaya, kendüyi ne-y-içün diri sana?

Bēşinci: Düşmenüğe dost olana dost dème.

Altıncı: Ne-y-içün düşmen demeyesin bir kişiye ki kendü erligin kişiler incitmekte göre.

Yedinci: Hünersüz kişi-y-ile dostluk étme ki hünersüz kişi ne dostlığa yarar ve ne düşmanlığa (42/12 - 43/6).”

Akkadıoğlu çevirisi:

“Bāb-ı şāmin, Nüşin-revān-ı ‘ādil sözlerin bilmekte:

Evvel: Mādām ki gece ve gündüz oluyor, hāllar müteğayyir olduğın ‘aceblemeyeler.

İkinci: N’içün bir kişi bir kez peşimān olduğu işi gèrü işleye?

Üçüncü: Bir kimse ki pādīşāhla bilişe, n’içün uyku uyuya?

Dördüncü: Çünkü bir kişinin dirligi kendü gönli dilegince olmaya, kendüyi dirilerden şaymasun.

Bēşinci: Bir kişi kim anuğ cömerdligi hālk incitmekdedür, anı n’içün düşmen demeyesin.

Altıncı: N’içün dost dèyesin şol kişiye ki senün düşmanuğa dost ola?

Yedinci: Hünersüz kişiye dost olma ki hünersüz kişi işe yaramaz (25a/17 - 25b/6).”

Bedr-i Dilşâd çevirisi:

“Bâb-ı çihlünühüm ender mevâ’iz-i Nüşin-revân ve nasâyiḥ-i ekâbir-i cihân

Didi tâ ki bu gündüz ile gice
Gele gide boyun dutagör güce
‘Acebleme aḥvâl olursa ‘acîb
Ulu kiçi olsa yirlü ğarîb
Didi kim hünersüz kişiyle sakın
Varup dōst olmağa olma yakın
Hünersüz kişi kim düşer benlige
Ne dōstluğa yarar ne düşmenlige
Didi kim niçün yata ola emîn
Şu kim pâdişâha olur hem-nişîn
Didi kim özin nişe diri saña
Şu kim irmez eli neye kim şuna
Didi dōst bilme cihânda anı
Ki ol yâr idine saña düşmanı
Didi kimse niçe gide bir yola
Ki bir kez o yoldan peşimân ola

Didi er saḫınsun şol erden özin
Ki bilmez bilür bilür ol kendözin (8990-8998. beyitler) (Ceyhan 1997: 987-988)”

Mercümek Ahmed çevirisi:

“Nuşinrevan’ın sözlerin beyan eder:

Nuşinrevan aydur: Çün görürsün ki gece ve gündüz birbirinin ardınca gelici ve gidicidir. Pes gerektir ki âdem olan dahı halden hale döndüğüne melûl olmaya.Yani ki şazlık gidip kaygı gele; kaygı gidip şazlık gelirse mukayyet olmayalar.

Ve hünersiz kişiyi dost tutunmayalar ki hünersiz kişi ne dostluğa yarar ve ne düşmanlığa.

Ve dahı âdem olan bir işi bir kez işleyip sonra peşiman olmuş ola, bir kez dahı ol işi işlemeye.

Ve bir kişi kim padişahla biliş ola, gerek ki emin yatmaya.

Ve bir kişi ki dirligi kendi dileğince olmaya, ol kişi özünü niçün diri sana.

Ve niçün düşman bilmeyeler ol kişiyi ki gayet ulu keremi halkı azarlamak ola.

Ve niçün dost deyesin biregüye ki dostlarına düşman ola.

Ve hünersiz kişilere dost olma ki hünersizler ne dosta yarar ve ne düşmana.

Ve sakın ol bilüsüzden ki kendüyü bilge sana. (Gökay 1974: 71)”

Mütercimi bilinmeyen ikinci çeviri:

“Sekizinci bāb, Nüşirevān-ı ‘ādilūn öğütlerindedür:

Evvel sözi bu-y-ıdı kim: Çün erte ve gece gelici ve gidici-dür, aḥvāllar döndüğinden ‘acebleme.

N’içün peşimānlık yeye biregü kim neçe kez peşimān olmuş ola.

N’içün emīn yata ol kişi kim pādişāh-ıla bilişligi ola.

N’içün diriden şaya kendüzin ol kişi kim diriligi murādınca olmaya.

N’içün düşmān tutmayasın anı kim düşmanlaruñla dost ola.

Hünersiz kişi ile dostlık étme kim ne dostlığa yarar ne düşmanlığa.

Şaḥın bilmez kişiniñ şoḥbetinden kim kendüzin bilür şana. (24a/12 - 24b/4)”

SONUÇ

Araştırmalarımız sonucunda Eski Anadolu Türkçesi döneminde *Kabus-nâme*’nin altı farklı mütercim tarafından Türkçeye çevrildiği tespit edilmiştir.

Bu çevirilerden ikisinin tercüme ediliş tarihi kesin bellidir: Bedr-i Dilşad çevirisi 1427, Mercüme Ahmed çevirisi ise 1431 yılında yapılmıştır.

Çevirilerden iki tanesinin ise çeviri tarihi yaklaşık olarak tahmin edilmektedir: Şeyhoğlu çevirisinin yapılaş tarihi için, çevirinin sunulduğu Germiyanoğlu Süleyman Şah’ın beylik süresi olan 1361-1387 tarihleri arasında esas alabiliriz. Akkadioğlu çevirisinin yapılaş tarihi için ise Yıldırım Bayezid

Han'ın 1402'de Ankara Savaşı'nda Timur'a mağlup olup esir düşmesi üzerine Edirne sarayında hükümdarlığını ilan ettiği 1402 tarihi ile öldürüldüğü 1411 yılı arasındaki bir tarihi öngörüyoruz.

İki çevirinin ise hem mütercimi hem de çeviri tarihi belli değildir. Ancak Yelkenci-Birnbaum nüshasının, filigran özelliğinden dolayı 1370-1386 tarihleri arasında tercüme edildiği ve *Kabus-nâme*'nin bilinen ilk çevirisi olduğu ileri sürülmüştür. Burada Şeyhoğlu çevirisinin yazılma ihtimali olan süreyi (1361-1387) göz önünde bulundurmaya ve ilk çevirinin hangisi olduğunun ifade edilmesi konusunda dikkatli olunması gerektiğini düşünüyoruz.

Bu çevirilerden Şeyhoğlu çevirisi kısaltılarak yapılan bir çeviridir. Zaten bunu mütercim ifade etmektedir: “Lâzım degüldür ki bir bir lafz tercüme olına. Belki andağı sözi hoş söyleyeler. (3/6-7)” Diğer çevirilerden mütercimi bilinmeyen ikinci tercümede de bazı bölümler kısaltılmış ve birleştirilmiştir.

Bedr-i Dilşâd çevirisinde ise eserin *Kabus-nâme*'nin tercümesi olduğunu belirten bir ifade yoktur. Müellifin *Murad-nâme*'yi yazarken *Kabus-nâme*'den ne kadar etkilendiği, bu eserin bir intihal (aşırma) mi yoksa genişletilmiş bir çeviri mi olduğu meselesi ayrı bir çalışmanın konusudur.

Bu çevirilerin dil ve üslup özelliklerinin sağlıklı ve kesin olarak değerlendirilmesi ve bazı hükümlere varılabilmesi için ilk aşama olarak hepsinin transkribe edilip bilimsel yayınlarının gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Sonra da dil ve üslup bakımından belirli kriterler ortaya konulup Farsça asıl nüshayla karşılaştırmalar yapılarak doğru sonuçlara ulaşılmalıdır.

Bu makalede sadece çeviriler ana hatlarıyla tanıtılmıştır.

KAYNAKLAR

- BIRNBAUM, Eleazar (1977), “A Lifemanship Manual: The Earliest Turkish Version of the Kâbüsnâme?”, *Journal of Turkish Studies*, I, Harvard University, 1-64.
- BIRNBAUM, Eleazar (1981), *Mütercimi meçhul ilk Türkçe Kabusname*, (yay.: Gönül Alpay Tekin, Şinasi Tekin), Harvard University, y.y.
- BULUÇ, Sâdettin (1969), “Eski Anadolu Türkçesiyle Bir Kabus-nâme Çevirisi”, *TDAY-Belleten*, 1969, 195-200.
- CEYHAN, Adem (1997), *Bedr-i Dilşâd'ın Murâd-nâmesi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

- DOĞAN, Enfel (2011), “Emir Süleyman Dönemi Şairlerinden Akkadıoğlu'nun Kâbûs-nâme Tercümesi ve Nüshaları Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi / Journal of Modern Turkish Studies*, C. 8, Sy. 1, Ankara, 7-24.
- GÖKBİLGİN, Tayyib (1979), “Süleyman Çelebi”, *İslâm Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 179-182.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (1974), *Keykâvus, Kabusname* (tz: Mercimek Ahmed), 3. bs., Devlet Kitapları, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- GÜNEŞ, Aysel (2001), *Kabusname'nin Bilinen İlk Türkçe Çevirisi (Giriş-Metin-Dizin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul.
- KURTULUŞ, Rıza (2002) Keykâvus b. İskender. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, c. 25, s. 357.
- PLESSNER, M. (1952), “Keykâvus, Kaykâ'ûs b. İskandar b. Kâbûs b. Vaşmgîr 'Unsur al-Ma'âlf”, *İslâm Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 6, 630-631.
- Unsurulmaâli Keykâvus bin İskender bin Kâbus bin Veşmgîr bin Ziyâd, *Kabus-nâme*, (haşiyelerle notlayan ve haz.: Gulamhuseyn Yusufi), Tahran 1373.
- YILDIRIM, Nimet (2001), *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum.

